

Webrecensie BMGN 125:1 (2010)

Uuden, Cornelia van, Stokvis, Pieter, *Bloemen Mozes. Het leven van Adolph Stein in de marge (1872-1944)* (Amsterdam: Bert Bakker, 2008, 242 blz., €18,95, ISBN 978 90 351 3236 8).

Adolph Stein was een joodse straathandelaar in bloemen, vooral in Amsterdam en Den Haag. Hij reisde allerlei evenementen af waar veel mensen op afkwamen die iets te besteden hadden, zoals kermissen, jaarmarkten, en vooral ook veel studentenfeesten, studentenroeiwedstrijden en andere speciale, jaarlijks terugkerende gelegenheden door het hele land. Een self-made man die graag mensen om zich heen had, niet voor één gat te vangen was, en in de loop van zijn leven liet zien zich in allerlei situaties te kunnen aanpassen aan de omstandigheden en daardoor weer door te kunnen gaan. De bijnaam 'Bloemen Mozes' – vriendelijk bedoeld, maar niet geheel vrij van neerbuigendheid – kreeg hij van studenten, en een van de interessante aspecten van het boek van Van Uuden en Stokvis is het inkijkje in het studentenleven rond 1900. Niet toevallig is in 2008 bij het Griffioen theater van de VU een muziektheaterproductie over Bloemen Mozes in productie gegaan, waarbij studenten actief betrokken waren. De directe en aantrekkelijke schets van het studentenleven door Stein vormen een aansprekend deel van zijn tekst. Stein weet 'de heren studenten', een op aanzienlijke sociale en economische afstand staande elite, voor zich te winnen: hij wordt een welkome gast bij allerlei studentengelegenheden. Daarnaast geven zijn memoires een boeiende blik in het uitgaansleven, vooral in de wat louchere nachtclubs, illegale goktenten en bordelen waarvan hij ook vaak de baas is. Omdat hij zich niet houdt aan allerlei regels en verordeningen krijgt hij als uitbater en ondernemer spoedig te maken met de politie, en veel zaken bestaan dan ook maar kort, soms maar enkele weken.

De basis van het boek wordt gevormd door een bijzonder document, de door Stein zelf geschreven memoires over zijn leven. Hij schrijft die in 1943 wanneer hij in Den Haag alleen op een achterkamertje in de Falckstraat woont, een straat waar tot kort daarvoor nog tientallen joodse gezinnen hadden gewoond maar die in de loop van de in 1942 begonnen deportaties was leeggehaald. Hij was er niet ondergedoken, al leken de omstandigheden daar wel op. Voor iemand die gewend was aan de straathandel overdag en het nachtleven daarna, hadden enkele anti-joodse maatregelen vanaf 1941 en

1942 een enorme impact. In juni 1942 wordt de straathandel voor joden verboden, is er een avondklok van 20.00-06.00 uur, en ook nog een verbod om te reizen zonder toestemming. In feite wordt Steins dagelijks leven daarmee volkomen onmogelijk gemaakt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij treurig is over de gang van zaken wanneer hij in maart 1943 aan zijn memoires begint. De situatie is behoorlijk ellendig. Zijn derde huwelijk strandt wanneer zijn niet-joodse vrouw, mogelijk uit angst ook slachtoffer van vervolging te worden, echtscheiding aanvraagt in de loop van 1942. Dit terwijl vrij snel duidelijk wordt dat gemengde huwelijken joden nog een behoorlijke kans op uitstel van deportatie en overleven kunnen bieden; in die omstandigheden was het besluit om de echtscheiding formeel door te zetten, zeker achteraf gezien een brute daad. Op 26 november 1942 is het huwelijk ontbonden, maar de scheiding was al enkele maanden daarvoor in gang gezet. Dit is voor Adolph Stein reden om in september 1942 te proberen een sperre te krijgen op grond van een gemengd huwelijk. Hij meldt zich bij de Zentralstelle in Amsterdam met zijn zoon Nicolaas, en stelt, ten onrechte, dat hij sinds december 1941 weduwnaar is van zijn eerste, protestantse vrouw. De dienstdoende ambtenaren geloven hem en hij krijgt inderdaad een sperre, waardoor hij legaal in Den Haag kan blijven wonen tot begin oktober 1943. Net als in Amsterdam zijn ook in Den Haag in de loop van 1943 bijna geen joden meer over, en worden in korte tijd alle mogelijkheden tot uitstel en bijzondere omstandigheden door de nazi's afgesneden. Op 9 oktober 1943 wordt Stein opgepakt en van Den Haag naar Westerbork gestuurd, waar hij in de strafbarak komt, hoewel hij niet was ondergedoken. De auteurs spreken het vermoeden uit dat hij misschien is verraden – niet als onderduiker, maar zijn leugen over zijn weduwnaarschap zouden door een bekende kunnen zijn doorgegeven aan de politie. Degene die Van Uuden en Stokvis daarvoor in aanmerking zien komen is Willem Stein, een zoon uit het eerste huwelijk van Stein. Deze was lid van de NSB geworden en, schrijven ze, gebrouilleerd met zijn vader. Er zijn geen verdere aanwijzingen voor deze veronderstelling. Verder archiefonderzoek in het Gemeentearchief van Den Haag of het NA zou hier misschien nog meer onderbouwing voor kunnen opleveren. In Westerbork blijft Stein vier maanden, waarover misschien ook nog meer gegevens te achterhalen zijn. In die periode zijn de transporten naar Polen verminderd, maar vanaf begin 1944 gaan ze weer door, en dan wordt Adolph Stein op 8 februari 1944 naar Auschwitz gedeporteerd en daar bij aankomst direct vermoord.

Het boek is opgebouwd uit een algemene inleiding, de complete tekst

van Adolph Steins zelfgeschreven memoires, en een deel waarin die memoires aan nader historisch bronnenonderzoek worden getoetst en in context worden geplaatst. Dat laatste deel is wat wijdlopig, overcompleet, en in vergelijking met de eigen tekst van Stein naar mijn mening wat minder prettig leesbaar, doordat de auteurs telkens aangeven waar Stein historische fouten – vaak foutjes, kleinigheden – maakt in zijn datering van gebeurtenissen, of zijn voorstelling van zaken. Ze neigen ernaar hem als een vrolijke kleurrijke man te typeren, maar ook als een overdrijver en hier en daar een fantast. Het is begrijpelijk dat ze in hun boek al het bijzondere veelzijdige archiefmateriaal, en alle verzamelde en opgeroepen herinneringen aan Stein een plaats hebben willen geven. Mijn voorkeur zou achteraf toch liggen in het presenteren van Steins eigen tekst als uitgangspunt, en de overige kennis in kortere annotaties en illustraties weer te geven. Dat neemt niet weg dat het boek als geheel inzicht geeft in de geschiedenis van enkele Amsterdamse en Haagse wereldjes en kringen die juist in de context van de jodenvervolging nog weinig beschreven zijn en ook meer onderzoek verdienen. Overleven, hulp en verraad op de wallen en in het uitgaansleven zijn zeker interessante thema's voor een vervolg op deze biografie.

Dienke Hondius, Vrije Universiteit Amsterdam

Webrecensie BMGN 125:1 (2010)

Velthoven, H. Van, *Tussen opportunisme en radicalisme. Het Willemsfonds en de Vlaamse kwestie in 171 petitie's (1860-1913)* (Gent: Academia Press, Liberaal Archief: 2008, 154 blz., €15,-, ISBN 978 90 382 1255 5).

Met zijn proefschrift *De Vlaamse kwestie 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden* en de vele publicaties die er sinds 1982 op volgden heeft Harry Van Velthoven (°1944) een stevige reputatie verworven als historicus van de Vlaamse beweging, de emancipatiebeweging van de Nederlandssprekenden binnen België. Dat hij voor zijn historisch werk respect en waardering geniet van zijn vakgenoten mag onder meer blijken uit het feit dat Van Velthoven sinds meerdere jaren lid is van de redactie van *Wetenschappelijke Tijdingen* op het gebied van de geschiedenis van de Vlaamse beweging, het toonaangevende tijdschrift op dit terrein.

Nadat hij in 2001 samen met collega-historicus Jeffrey Tyssens (°1965) onder de titel *Vlaamsch van taal, van kunst en zin. 150 Jaar Willemsfonds (1851-2001)* al een synthese publiceerde over de geschiedenis van deze Vlaamsgezinde vereniging van vrijzinnige en liberale signatuur, diept hij in zijn jongste boek een aantal aspecten daarvan verder uit. Met name analyseerde de auteur nu het flamingantische lobby- en pressiewerk dat het Willemsfonds op het getouw zette via petitie's aan het Belgische parlement en de Belgische regering tijdens de halve eeuw voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog. Het resultaat is een gedetailleerde en gespecialiseerde studie, met vooral veel informatie over de moeizame totstandkoming, uitvoering en toepassing in de praktijk van de taalwetgeving in België inzake bestuur, justitie, leger en onderwijs. Behalve met het verzet ertegen van de Franstaligen in België in het algemeen en van de Franstalige minderheid in Vlaanderen in het bijzonder, was het trage tempo van de vernederlandsing van het openbaar leven in Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw overigens ook een gevolg van het gegeven 'dat de Vlaamse beweging (toen) werd gedragen door een beperkte taalgevoelige middenklasse van vrije beroepen (advocaten, geneesheren...), literatoren, leerkrachten, ambtenaren en bedienden, lagere geestelijken..., maar die vanuit hun taalculturele beperktheid slechts weinig enthousiasme wekte bij een "Vlaams volk", in wiens naam zij sprak' (15). Analfabetisme was tijdens de late negentiende eeuw in Vlaanderen trouwens nog heel frequent, met bijvoorbeeld in 1883 één op drie van de Vlaamse